

УДК 930.253:94](477.53)«1880/2005»

В. І. САРАНЧА*

**ФОНДИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ
АРХІВНОГО ВІДДІЛУ ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ
КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ЯК ДЖЕРЕЛО
З ІСТОРІЇ МІСТА (1880–2005 РОКИ)**

Розглянуто склад і зміст фондів особового походження, що зберігаються в архівному відділі виконавчого комітету Кременчуцької міської ради; здійснено аналіз інформаційного потенціалу цих фондів для вивчення історії міста.

Ключові слова: фонди особового походження; спогади; щоденники; листи.

Інформаційний потенціал фондів особового походження зумовлює їх інтенсивне вивчення. Як правило, об'єктом наукових студій обираються фонди центральних або обласних архівів, зокрема, ґрунтовне дослідження в Державному архіві Полтавської області проведено В. В. Гудим¹. У той же час не менш важливому джерелу регіональної історії – фондам особового походження міських архівів не приділяється достатньої уваги. Метою цієї статті є розкриття складу і змісту фондів особового походження, що зберігаються в архівному відділі виконавчого комітету Кременчуцької міської ради.

На сьогодні в архівному відділі зберігаються п'ять фондів особового походження із загальною кількістю 1 301 одиниця зберігання за 1880–2005 рр. Колекція “Заслужені люди Кременчука” сформована з документів, які надійшли від заслужених учителів УРСР С. Т. Коротича, М. М. Кулішова та О. П. Сагайдак, заслужених лікарів УРСР М. А. Диканського, М. В. Дімари, Р. М. Каганової та В. С. Маневського, Героя Соціалістичної Праці С. Н. Заїченка, депутатів Верховної Ради УРСР В. М. Ващенко, Н. С. Кисельової та Г. О. Черної².

Михайло Миколайович Кулішов (1906–1994) народився на Полтавщині, педагогічну діяльність розпочав у 1931 р., учасник Другої світової війни, нагороджений орденами Червоної Зірки та Вітчизняної війни II ступеня, медалями “За оборону Сталінграда”, “За звільнення Варшави”, “За бойові заслуги” та ювілейними медалями, персональний пенсіонер республіканського значення. Документи до біографії М. М. Кулішова (копії особового листка з обліку кадрів, атестат і диплом про освіту), щодо службової і громадської діяльності, копії свідоцтв про нагоро-

* *Саранча Віктор Іванович* – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

дження і указу Президії Верховної Ради УРСР про присвоєння звання “Заслужений учитель УРСР” включено до опису № 1 фонду Р-234³.

В описі № 2 цього ж фонду відкриті документи до біографії, посвідчення про нагородження, статті та інші документи, що містять інформацію про трудовий шлях та громадську діяльність заслуженого лікаря України, педагога і депутата Кременчуцької міської ради Раїси Мойсеївни Каганової (1889–1984)⁴.

Серед документів (опис № 3) кавалера двох орденів Леніна, ветерана Другої світової війни, активного діяча Українського комітету захисту миру, заслуженого учителя УРСР Олександри Петрівни Сагайдак варто виділити посвідчення про нагородження, вітальні листи й телеграми та газетні публікації⁵.

У колекції “Заслужені люди Кременчука” (опис № 4) зберігаються документи до біографії, трудової й громадської діяльності заслуженого лікаря УРСР, педагога, ветерана Другої світової війни Василя Сергійовича Маневського. До опису включено 12 справ за 1938–1970 рр., які вміщують копії документів про освіту, посвідчень, свідоцтв і мандатів, а також вітальні листи, газетні матеріали й фотографії⁶.

Диканський Матвій Абрамович – учасник Першої та Другої світових воєн, кандидат медичних наук, кавалер ордена Леніна, заслужений лікар УРСР, активний громадський діяч. 20 справ, документи яких розкривають життєвий і професійний шлях цього відомого в Кременчуці та за його межами лікаря, педагога і громадського діяча, включено до опису № 5 фонду Р-234. Особливої уваги заслуговують особова справа М. А. Диканського за 1930–1953 рр., довідки про його службу в царській армії (1911, 1914, 1915) та Робітничо-Селянській Червоній Армії (1930), статті, доповіді, звіти (1914–1974)⁷.

Найбільшу кількість справ фонду № 234 “Заслужені люди Кременчука” включено до опису № 10 “Лисенко П. Г., заслужений діяч культури України, директор Кременчуцького державного педагогічно-меморіального музею А. С. Макаренка, кандидат педагогічних наук”. Перші документи від П. Г. Лисенка надійшли на державне зберігання в 1992 р. У результаті науково-технічного опрацювання сформовано 409 справ, які налічують 1095 документів⁸ за 1880–1993 рр. Серед документів до біографії П. Г. Лисенка можна виділити автобіографію та особовий листок з обліку кадрів, атестат зрілості про закінчення середньої школи № 9 м. Кременчука, копії дипломів про присвоєння кваліфікації вчителя середньої школи та здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук тощо. Значний інтерес представляє кандидатська дисертація на тему “Форми і методи роботи меморіального музею з пропаганди педагогічної спадщини А. С. Макаренка”⁹.

У фонді зберігаються 257 публікацій П. Г. Лисенка в періодичній пресі й збірках. Серед основних тем: патріотичне виховання, обмін до-

свідом роботи з актуальних проблем педагогічного процесу, пропаганда спадщини педагогів А. С. Макаренка й В. О. Сухомлинського. Підтвердженням позитивної оцінки діяльності П. Г. Лисенка слугують понад 120 відгуків і рецензій, опублікованих у газетах, журналах, книгах¹⁰.

Окремий розділ опису становлять книги з дарчими написами колег, друзів, соратників: педагога і письменника В. О. Сухомлинського, доктора історичних наук В. С. Хелемендика, письменника Ю. Мочалкова, заслуженого вчителя УРСР І. Г. Лисенка, начальника управління виховно-трудова колоній Швейцарії У. Гшвінда та інших. За досягнення в педагогічній і громадській діяльності П. Г. Лисенка відзначено 43 грамотами, дипломами, листами подяки¹¹. У фонді понад 200 фотографій, які висвітлюють життєвий і творчий шлях П. Г. Лисенка¹² за період з 1936 р. до 1992 р.

У колекції “Кременчук і Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.” зберігаються списки військових підрозділів, які брали участь у звільненні міста від нацистських загарбників, анкети ветеранів, мемуари партизан і підпільників, велика кількість фотодокументів. Один з описів фонду містить документи, що розповідають про роботу евакуаційного шпиталю № 1341, який функціонував у Кременчуці з 24 червня 1941 р. до 21 серпня 1941 р. Серед документів – особові картки й списки персоналу, спогади старшої медсестри шпиталю кременчужанки У. Й. Бранчукової та інших співробітників, фотоматеріали тощо.

В окремому описі (20 справ) зібрані документи, що висвітлюють діяльність Кременчуцької дивізії народного ополчення, сформованої у липні 1941 р. У фонді зберігаються спогади медичної сестри дивізії Є. Б. Зінченко, копії списків ополченців та їх документів, фотодокументи тощо¹³.

Протягом 2003–2006 рр. до архівного відділу надходили на зберігання документи творчої, наукової та громадської діяльності кандидата технічних наук, заступника голови Кременчуцької міської організації Народного руху України (НРУ) М. Ф. Твердохліба. З них було сформовано фонд особового походження “Твердохліб Микола Федорович – кандидат технічних наук” (ф. Р-243).

Микола Твердохліб – відомий у Кременчуці громадський діяч, який з 1990 р. став до лав борців за українське національне відродження. У 1993 р. його було обрано заступником голови Кременчуцької міської організації НРУ, з 1991 р. він – член Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, член організації Кременчуцького осередку Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Г. Ващенка. М. Твердохліб був також членом організації Кременчуцького відділення Всеукраїнського наукового та професійного товариства ім. М. Міхновського; брав участь у виборах до Верховної Ради України, органів місцевого самоврядування, у створенні вільних профспілок у м. Кременчуці.

Цей фонд містить 50 справ, а його опис складається із 6-ти розділів. На архівне зберігання у 2003–2004 рр. були передані документи трудової діяльності М. Ф. Твердохліба: авторські свідоцтва та патенти на винаходи, доповідні записки, договори, акти, телеграми, листування. Окремий розділ складають документи творчої та наукової діяльності: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук, рукописи книг про Голокост 1941–1943 рр. у м. Кременчуці, праці екологічного спрямування, методичні розробки та рекомендації для студентів тощо. Серед документів, що засвідчують активну громадську діяльність М. Ф. Твердохліба, варто виділити посвідчення, квитки, довідники, статті, протоколи, звернення, листування, телеграми, плани, звіти, заяви, програми, агітаційні плакати, ухвали. Окрім зазначених документів фондоутворювач передав на збереження значний масив фотографій та книг¹⁴.

Фонд № 170 “Письменник Григорій Михайлович Терещенко” є цінним джерелом інформації для істориків-краєзнавців і філологів-літературознавців. Уперше документи від Г. М. Терещенка, відомого українського письменника, надійшли на зберігання до архіву в 1966 р. За описом було прийнято 35 одиниць зберігання за 1954–1965 рр. Серед прийнятих документів – рукописи творів, рецензії, листи читачів. Друге, найбільше надходження, відбулося в 1994 р. З цих документів сформовано 100 справ, а ще 10 справ сформували після третього надходження в 1998 р. Найбільшу цінність серед документів у фонді Г. М. Терещенка складають рукописи творів, епістолярна спадщина і щоденник письменника.

Найбільший масив документів особового фонду Г. М. Терещенка (100 справ) зосереджено в опису № 2, з яких близько третини складають рецензії на твори Г. М. Терещенка, а близько 6% – листи письменнику. Окремо слід виділити листування з професором Ф. В. Поповим і відомим краєзнавцем Л. І. Євселевським, письменниками і поетами Д. Косариком, В. Золотухіним, О. Юренком, О. Ковінською, В. Канівцем. Майже третину опису № 2 складають фотодокументи, які ілюструють життєвий шлях письменника¹⁵.

Важливим джерелом регіональної історії є фонд особового походження № 240 “Євселевський Лев Ісакович – доктор історичних наук, професор Кременчуцької філії Харківського політехнічного університету, краєзнавець” (222 справи за 1941–1996 рр.). Лев Євселевський – відомий краєзнавець, який багато років збирав матеріали до історії Кременчука. Ці документи складають основу його фонду, який у 1996 р. передано на державне зберігання¹⁶.

Першу частину опису фонду складають документи до біографії фондоутворювача: особовий листок з обліку кадрів, автобіографія, характеристики, виписки з протоколів, довідки, почесні грамоти, вітальні листівки тощо.

Основна частина праць Л. І. Євселевського присвячена історії промислових підприємств Кременчука. У 1960–1980 рр. виходять окремими виданнями книги з історії та діяльності Крюківського вагонобудівного заводу (1967), Кременчуцької ГЕС (1967), заводу шляхових машин (1970), автомобільного заводу (1972). У цей же час публікуються його статті в науковій періодиці, присвячені історіографічним дослідженням заводів та фабрик України. У 1979–1984 рр. Л. І. Євселевський видає 6 книг та брошур, а в центральних, республіканських і місцевих газетах надруковано 34 його статті.

Серед документів наукової та практичної діяльності Л. І. Євселевського, переданих на зберігання, варто виділити рукописи його дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора історичних наук, книги, статті з історії фабрик та заводів Кременчука, про репресії 1930-х рр. тощо.

Документи, зібрані Л. І. Євселевським, є цінним джерелом з історії великих підприємств Кременчука щодо їх діяльності в довоєнний час та відбудову в повоєнні роки. Так, одним із найстаріших підприємств міста є тютюнова фабрика, заснована в 1842 р. У 1923 р. на Кременчуцькій тютюновій та двох махоркових фабриках випускалося 60% усієї продукції Укрмахортреста¹⁷.

У 1870 р. засновано перший у Полтавській губернії завод із виготовлення сільськогосподарських машин, зараз – ПАТ “Кредмаш”¹⁸, а історія Крюківського вагонобудівного заводу почалася у 1874 р. із невеликих вагоноремонтних майстерень Харківсько-Миколаївської залізниці, які займалися поточним ремонтом вантажних вагонів¹⁹. Кременчуцька кондитерська фабрика була організована у 1925 р.²⁰ при Комітеті боротьби з безробіттям у невеликому приміщенні загальною площею 300 м².

Перше транспортне підприємство в Кременчуці створено в 1939 р. В експлуатації був переважно гужовий транспорт та близько 5–6 вантажних автомобілів. У 1947 р. в автопарку нараховувалося два ПАЗ-651, 20 вантажівок та один легковий автомобіль²¹.

Найбільш відомі в сучасній Україні й світі кременчуцькі заводи почали функціонувати в повоєнний час. Історія автогіганта ПАТ “АвтоКрАЗ” починається із будівництва в 1945 р. мостового заводу, який у 1956 р. перетворено в Кременчуцький комбайновий завод, що пропрацював два роки. 17 квітня 1958 р. Кременчуцький комбайновий завод реорганізовано в автомобільний завод із виробництва великовантажних автомобілів. У січні 1976 р. на базі Кременчуцького автомобільного заводу створено об’єднання “АвтоКрАЗ”, куди увійшли 7 підприємств, у т. ч. Кременчуцький колісний завод²².

У 1960-ті рр. колективом тресту “Кременчукнафтохімбуд” побудовано великий нафтохімічний комплекс та новий житловий масив Кре-

менчука – селище Молодіжне. Первісток нафтохімічного комплексу – завод технічного вуглецю запрацював 12 березня 1965 р., на півроку раніше встановленого терміну²³. 20 липня 1966 р. було введено в дію першу чергу нафтопереробного заводу, а через три дні завод відправив замовникам першу продукцію. З того часу завод (зараз – ПАТ “Укртатнафта”) виробляє широкий асортимент нафтопродуктів: автомобільні бензини, дизельне паливо, індустріальні мастила тощо²⁴.

Отже, документи з фондів особового походження архівного відділу виконавчого комітету Кременчуцької міської ради дають можливість розширити джерельну базу історичних студій, розкривають різні аспекти з життя міста до 1917 р., у період Другої світової війни і повоєнні роки, а також під час боротьби за відновлення державної незалежності у 1989–1991 рр. Усе це свідчить про їх високий інформаційний потенціал, який має зацікавити дослідників історії регіону та країни взагалі.

¹ Гудим В. В. Фонди особового походження Державного архіву Полтавської області як джерело з історії краю//Архіви України. 2013. № 2. С. 94–104.

² Архівний відділ виконавчого комітету Кременчуцької міської ради. Ф. Р-234. Оп. 1–13.

³ Там само. Оп. 1.

⁴ Там само. Оп. 2.

⁵ Там само. Оп. 3.

⁶ Там само. Оп. 4.

⁷ Там само. Оп. 5.

⁸ Там само. Оп. 10.

⁹ Там само. Спр. 4.

¹⁰ Там само. Спр. 42.

¹¹ Там само. Спр. 40.

¹² Там само. Спр. 381, 382.

¹³ Там само. Ф. Р-235.

¹⁴ Там само. Ф. Р-243.

¹⁵ Там само. Ф. Р-170.

¹⁶ Там само. Ф. Р-240.

¹⁷ Там само. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 1–3.

¹⁸ Там само. Спр. 94. Арк. 1–45.

¹⁹ Там само. Спр. 92. Арк. 1–2.

²⁰ Там само. Спр. 105. Арк. 1–2.

²¹ Там само. Спр. 99. Арк. 1–3.

²² Там само. Спр. 93. Арк. 1–3.

²³ Там само. Спр. 97. Арк. 1–2.

²⁴ Там само. Спр. 95. Арк. 1–3.

The article describes the structure and the content of the fonds of personal origin, preserved in the Archival Department of the Executive Committee of Kremenchuk City Council; there is made the analyses of the informational potential of those fonds for the studying the history of the city.

Key words: the fonds of personal origin; the memoirs; the diaries; the letters.